

ДОСВІД ПОЛІТИЧНИХ КОНСЕНСУСІВ ХХ СТОЛІТТЯ

ХХ століття ввійшло в історію як період найбільш жорстокого політичного зіткнення народів і культур не тільки в окремих державах, але й на міжнародній арені. Гребнем, а відтак і найбільш високою напругою, цього зіткнення стали жовтневий переворот 1917 р. в колишній царській Росії та Друга світова війна 1941-1945 рр. Проте, незважаючи на конфліктогенну політичну практику цієї драматичної епохи та протистояння двох систем в період «холодної війни», філософсько-політологічні пошуки відмінного від військового зіткнення способу вирішення політичних конфліктів не припинялися. Переосмислення політичної дійсності ХХ століття призвело до глибокого розуміння потреби в політичному консенсусі, який міг би замінити політичні протистояння й стати засобом вирішення будь-яких політичних конфліктів.

Ключові поняття: людина, політика, культура, політичний досвід, політична практика, конфлікт, політичний конфлікт, політичний консенсус.

Негативний досвід конфронтації і протистояння та позитивна практика політичних консенсусів ХХ століття заклали підґрунтя для розуміння стану сучасного світу. Саме тому, протистояння і консенсус є об'єктами розгляду багатьох дослідників – філософів, футурологів, громадських та політичних діячів. Це пов'язано, насамперед, з тим, що у процесі свого цивілізаційного розвитку людство постійно зустрічається з різноманітними конфліктами. Соціальні, етнічні, релігійні, ідеологічні, культурні та інші суперечності нерідко в історії людства ставали причинами гострого військового протистояння між племенами, містами, державами або цілими групами країн. В історії ХХ ст. вони навіть спричинили виникнення двох світових воєн, в яких загинули десятки мільйонів людей. Сучасні конфлікти залишаються одним з основних чинників нестабільності на планеті, а також значною мірою зумовлюють характер розгортання політичних процесів. З огляду на це останні Х. Ортега-і-Гасет охарактеризував як «відкритий виступ», за якого політичні опоненти розглядаються лише з позиції конфронтації, як бар'єр на шляху реалізації інтересів однією зі сторін, а суспільні відносини – як поле боротьби, царина суперечностей [1, с. 2]. За вищезазначених умов виникло дві парадигми – конфліктна і консенсусна. Причому противагою є спроби за допомогою консенсусу блокувати поглиблення протистояння задля збереження системотворчих цінностей – державності, миру, легітимності, стабільності, злагодності. І перше сприйняття суспільно-політичних відносин (конфліктна парадигма), і друге (парадигма консенсусу), взяті окремо у своєму розвитку або у наперед визначеній непокєднуваності призводять до виникнення перманентного суспільного протистояння. Відтак актуальним завданням політичної теорії є виявлення ступеня можливої взаємодії та обсягів взаємного впливу конфліктної і консенсусної парадигм.

В сучасній літературі налічується близько семидесяти різних визначень конфлікту. Всі вони мають право на існування, бо кожне акцентує увагу на якійсь одній чи кількох рисах цього надзвичайно багатогранного, багатовимірного та мінливого феномена. Поняття «консенсус» уживається у вітчизняній літературі переважно у двох смислах: в першому, як спосіб прийняття різних політичних рішень, при яких чітко виражена політична воля більшості, що бере участь у його прийнятті та врівноважується відсутністю заперечень із боку хоча б одного з учасників. У цьому ж смислі говорять про консенсус у вирішенні спорів і конфліктів. В другому – під консенсусом розуміється існуюча громадянська згода, що формується в суспільстві. У такому, «широкому» розумінні політичний консенсус тісно примикає до свого соціологічного трактування як згода значної більшості людей будь-якого співтовариства щодо найбільш важливих аспектів його порядку, виражена в діях [2, с. 47].

Термін «консенсус» вперше введено у науковий обіг французьким вченим Огюстом Контом, у творах якого він мав дві трактовки: без консенсусу не можна зрозуміти елементи системи розвитку, бо рух передбачає узгодженість. Тож він визначив консенсус як основний момент соціальної статичності і динаміки; консенсус – суб'єктивне узгодження, тобто форма соціальної солідарності, особливими умовами зв'язує суб'єкти в єдиний колективний організм – «Велика істота» [3, с. 232].

Проблема взаємодії конфліктної та консенсусної парадигм, а також прикладне застосування відповідної методології постали у політичній думці (у формі філософських, теологічних, історичних, правових, політологічних підходів) з давніх часів. Осмислення вже існуючих і подолання майбутніх конфліктних ситуацій належить до тих проблем, які в усі часи хвилювали відомих мислителів. Теоретичне відображення процесу державотворення дістало відображення в гуманістичних концепціях суспільної організації, в яких, зокрема, набули яскравого вияву консенсусно-етичні поняття загального блага, рівності, справедливості, монаршої мудрості тощо [4, с. 3].

У політиці консенсус означає спільність позицій, взаємну згоду, які встановлюються у суспільстві або до яких приходять соціальні групи, незважаючи на відмінності, протилежні інтереси, зумовлені соціальними, політичними, національними, релігійними та іншими особливостями. Спільність позицій виявляється у формуванні й розумінні взаємних інтересів (державний устрій, чинні правові норми і т. ін.). В основі консенсусу – врахування думки кожної сторони, знаходження в різних позиціях спільного, того, що об'єднує, а не роз'єднує, вироблення такого взаємоприйняттого рішення, яке не може бути відкинута жодною із сторін. Консенсус потребує копіткої тривалої підготовчої роботи щодо з'ясування, вивчення та погодження позицій. У демократичному суспільстві консенсус є необхідною передумовою. Він встановлюється щодо основ соціального та економічного порядку, що мають бути прийнятними для всіх учасників політичного процесу.

XX століття знаменувалося в історії людства численними конфліктами та спробами їх залагодження з самого початку, коли існуюча принаймні до другої половини XIX століття Віденська система, яка утворившись після системних наполеонівських війн, проіснувала майже сто років й розпалася з системною Першою світовою війною. Європейська політична арена, що її охоплювала ця система, являла собою концерт гомогенних імперій – монархій, що тримався на принципі балансу сил. Проте поразка Росії у Кримській війні, поява об'єднаних Італії й Німеччини і формування ворожих блоків звели нанівець баланс сил та існуючі у системі традиції. Все це призвело до Першої світової війни, з якою розпалася Віденська система [5]. Завершення Першої Світової війни призвело до трансформації змісту системи міжнародних відносин і зумовила післявоєнний перегляд основ її функціонування, в результаті чого і виникла Версальсько-Вашингтонська система. Вона мала певні основні характеристики та особливості. До цих фундаментальних характеристик можна віднести: «Дискриміноване» положення переможених держав та Радянської Росії. Закріплення лідерства США, Британії та Франції у новій системі. Значні територіальні, політичні та економічні (в різному ступені для цих країн) надбання країн-переможниць дали їм фактичне право колегіальної зміни характеристик міжнародної системи та формування її засад. Інші переможці (на кшталт Італії) залишились на другому плані. Політична самоізоляція США від європейських справ. Утворення ряду нових суверенних суб'єктів міжнародних відносин у Європі, зовнішня політика яких на більш пізніх етапах розвитку системи справила значний вплив на проходження системних кризових процесів. Створення Ліги Націй – гегемоністичного інструменту збереження статус-кво у системі міжнародних відносин. Як відомо, цей інструмент, фактично підконтрольний Франції та Великій Британії, виявився неефективним у виконанні своїх стабілізаційних функцій. Це стало свідченням відсутності міцної договірно-правової бази системи. Внаслідок цих перетворень світ поступово перестає бути євроцентриським, міжнародна система починає перетворюватись в глобальну [5].

Будучи однією за найбільш нестабільних систем за всю історію системності у міжнародних відносинах, Версальсько-Вашингтонська система дає широке поле для аналізу

в контексті стабільності та системних трансформацій. Ця система повоєнного устрою світу мала низку суттєвих недоліків, а тому хоч і закріпила новий розклад сил у повоєнному світі, але внаслідок своїх вад не могла бути стійкою й тривалою. Вже у 1939 році спостерігався повний відхід від політики умиротворення, що поступово згодом перейшло до найсерйозніших наслідків, спричинених Другою світовою війною.

Після Другої світової війни міжнародні відносини визначала Ялтинсько-Потсдамська система. Її основними рисами були домовленості трьох великих держав, які виграли Другу світову. Ці держави – насамперед Сполучені Штати Америки і Радянський Союз (Англія відійшла поступово на другий план) – визнали певні сфери впливу один одного. І протягом тривалого часу, за винятком окремих аспектів, домовленості зберігали силу і ніхто не втручався в чужу зону впливу. Водночас Ялтинсько-Потсдамська система викликала обурення багатьох країн, чия роль таким чином значно принижалась. До того ж невід'ємною рисою Ялтинсько-Потсдамської системи була холодна війна, гонка озброєнь, що досягла дійсно критичної межі, і постійна напруженість [6].

З того часу й аж до другої половини 80-х років у міжнародній політиці співіснували дві тенденції. Перша уособлювала «холодну війну», гонку озброєнь, балансування на грані війни тощо. Друга відображала пошуки «модус вівенді», бажання зменшити напруженість, утримати світ від сповзання у прірву. Упродовж цього періоду переважала то одна, то інша тенденція. Відповідно, наставав або короткий період відлиги, або нове похолодання у міжнародних відносинах [7].

Одним із яскравих прикладів укладання консенсусної згоди ХХ століття стало створення низки міжнародних організацій, спрямованих на вирішення повоєнних проблем. Військово-політичною організацією демократичних країн Західної Європи та Північної Америки став утворений 4 квітня 1949 р. Північноатлантичний пакт (НАТО). Договір про його утворення підписали США, Канада, Англія, Франція, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург, Норвегія, Данія, Ісландія, Португалія. Пізніше до НАТО приєдналися Греція, Туреччина (1952 р.), Західна Німеччина (1955 р.), Іспанія (1982 р.). У березні 1999 р. членами НАТО стали Польща, Угорщина, Чехія. Характерною ознакою блоку було те, що він створювався на добровільних засадах: ніхто туди нікого не зтягував силою, ніхто нікого не карав за вихід з нього. Блок НАТО не військовий, а, скоріше, економіко-політико-військовий союз. «Атлантичний союз, □ зауважував Г. Кіссінджер, □ не будучи насправді союзом, претендував на якусь універсальність. Він об'єднав світову більшість, що протистояла неспокійній меншості». Слідом за НАТО з'явилися й інші об'єднання: у 1951 р. АНЗІОС (Австралія, Нова Зеландія, США) [7].

Але в умовах біполярності світу ці об'єднання носили характер протидії двох систем, ніж створення дійсно налагодження співпраці, бо як правило, військово-політичні блоки Заходу створювалися у тих районах, де, на думку західних політиків, виникала загроза наступу комунізму й, відповідно, необхідність протидіяти цьому.

Нове мислення, яке проголосили Горбачов і Шеварднадзе, було покликане до цивілізованого демонтажу Ялтинсько-Потсдамської системи і заміни її на багатополарний світ. Ця ідея досить часто простежується в останніх документах зовнішньої політики Радянського Союзу. Але цивілізованого демонтажу не вийшло – система впала, причому за досить короткий час. З одного боку, це означало кінець холодної війни, що було, безумовно, позитивним моментом, з іншого – закінчення протиборства двох систем призвело до різкого зростання тих конфліктів, які раніш стримувалися, стискалися в якійсь мірі завдяки існуванню зовнішнього ворога. Загострилися міжнаціональні, етнічні, релігійні та інші суперечності, про які просто забували в попередні роки, думаючи тільки про глобальної конфронтації двох суспільно-політичних систем [6].

У європейських державах існує такий ще й такий шлях вирішення політичних конфліктів та дотримання консенсусу, як національний «круглий стіл». Першим хрестоматійно успішним прикладом національного «круглого столу» можна вважати переговори між урядом та усіма парламентськими політичними силами в Іспанії у 1977 р.,

які закінчилися підписанням низки угод, що отримали назву «Пакту Монклоа». Національний «круглий стіл» є інструментом розв'язання гострих внутрішньополітичних криз та поширився у світовій політичній практиці в останній чверті ХХ століття. Сутність національного «круглого столу» як засобу політики полягає у розв'язанні політичної кризи через діалог, через пошук рішень, певною мірою прийнятних для усіх сторін конфлікту. Найбільший вплив на перебіг політичних процесів у своїх країнах справили «круглі столи» у Польщі, Угорщині та Болгарії [2, с. 52].

Розпад Організації Варшавського Договору та подальша дезінтеграція Радянського Союзу докорінно змінили ландшафт європейської та міжнародної безпеки. Ці зміни дали поштовх до наукового та політичного осмислення суті змін, що відбуваються, призвели до практичних кроків, спрямованих на перегляд існуючих та пошук нових систем безпеки, які б відповідали реаліям сьогодення і залишалися ефективними у майбутньому [8, с. 4].

Сьогодні, як зазначають науковці, необхідна розробка сценарію «збереження цивілізації» і стратегії (програми) втілення його в реальність. Передумовою цьому є визнаний у футурології підхід – ефект інформаційного зворотного зв'язку в соціальному середовищі, одне з формулювань якого відоме як «теорема Томаса»: якщо людина визначає обставини як дійсні, вони стають дійсними у своїх наслідках. Тобто людство володіє механізмом здійснення певних «сценаріїв майбутнього». І першочерговим завданням щодо планування майбутнього є розробка самого сценарію «збереження цивілізації» і прийняття його для втілення у життя як на глобальному, так і на національному рівнях [9, с. 188].

Як влучно визначив свого часу американський філософ С. Хантингтон, ідентичність на рівні цивілізації буде ставати все більш важливою, і вигляд світу буде значною мірою формуватися в ході взаємодії семи-восьми великих цивілізацій. До них відносяться західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латиноамериканська і, можливо, африканська цивілізації. Найзначніші конфлікти майбутнього розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями, тому що:

По-перше, відмінності між цивілізаціями не просто реальні. Вони □ найбільш істотні. Цивілізації різняться своєю історією, мовою, культурою, традиціями та, що найважливіше, релігією. По-друге, світ стає більш тісним. Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це веде до зростання цивілізаційної самосвідомості, до поглиблення розуміння відмінностей між цивілізаціями і спільності в рамках цивілізації. По-третє, процеси економічної модернізації і соціальних змін в усьому світі розмивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, одночасно слабшає і роль нації-держави як джерела ідентифікації. Лакуни, що утворилися в результаті, здебільшого заповнюються релігією, нерідко у формі фундаменталістських рухів. По-четверте, зростання цивілізаційної самосвідомості диктується роздвоєнням ролі Заходу. З одного боку, Захід знаходиться на вершині своєї могутності, а з іншого, і можливо саме тому, серед незахідних цивілізацій відбувається повернення до власного коріння. По-п'яте, культурні особливості та відмінності менш схильні до змін, ніж економічні і політичні, і внаслідок цього їх складніше вирішити або звести до компромісу [10, с. 34].

Всі загрози подальшому існуванню людської цивілізації доцільно розділити на дві групи. По-перше, загрози природного характеру (об'єктивні). Серед них, наприклад, ресурсний та енергетичний дефіцит. Так, до 2030 р. очікується збільшення споживання енергоносіїв на 37-50 %, а наявні запаси можуть вичерпатися вже через 50-60 років. Все це веде до створення енергетичного ринку, на якому конкуруватимуть споживачі, а не виробники. Необхідним є об'єднання зусиль світової спільноти з метою подолання енергетичної кризи, що наближається, перші симптоми якої виявляються вже сьогодні. Глобальні зміни клімату, пов'язані з руйнуванням озонового шару атмосфери, дією «парникового ефекту», перегрівом планети й іншими факторами. Хоча єдиної думки щодо способів усунення цих загроз і зменшення їхньої гостроти досі ще не існує, у цьому напрямі здійснюються певні кроки, про що йтиметься далі. На думку українського вченого професора Ф. Саніна, прийняті міжнародні обмеження недостатні, тому що охоплюють далеко не всі

чинники, що обумовлюють руйнування озонового шару і посилюють «парниковий ефект» [11, с. 18]. По-друге, конфлікти світового масштабу (суб'єктивні з позицій цивілізації). Серед них цивілізаційне протистояння. Загострюються протиріччя між цивілізаціями, насамперед між християнським і мусульманським світом, які можуть призвести до масштабного конфлікту, а в подальшому – до деградації цивілізації.

Також причиною конфліктів стало розповсюдження ядерних технологій і зброї масової ураження (ЗМУ). Незважаючи на міжнародну систему контролю за нерозповсюдженням ЗМУ, існує небезпека її розповсюдження, у тому числі оснащення такою зброєю терористичних організацій, дії яких контролювати практично неможливо. Формування нових центрів сили й боротьба між ними за лідерство. На роль нових світових лідерів претендують ЄС, Китай, Індія, Бразилія та Росія. Сумарний обсяг ВВП країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) до 2050 р. перевищить обсяг ВВП країн «великої сімки». Світ перетвориться на багатополлярний з можливими конфліктами між центрами сили [9, с. 189]. З огляду на це для людства залишається надзвичайно цінним позитивний досвід політичних консенсусів ХХ століття.

Використана література:

1. Москаленко О. М. Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин [Текст] : Автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М. Москаленко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2000. — 20 с.
2. Аладжальян Г. Є. Сутність політичного консенсусу та шляхи його досягнення в контексті демократичної консолідації в сучасній Україні [Текст] / Г. Є. Аладжальян // Політологічні записки СНУ ім. В. Даля : Зб. наук. праць. — Вип. 3. — 2011. — С. 47-56.
3. Конт О. Система позитивної політики [Текст] / О. Конт // Западнo-европейская социология XIX века / Под ред. В. И. Добренькова. — М. : Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. — С. 232-257.
4. Москаленко О. М. Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин [Текст] : Автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М. Москаленко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2000. — 20 с.
5. Коппель О. А. Міжнародні системи і глобальний розвиток [Електронний ресурс] / О. А. Коппель, Е. С. Пархомчук. — К. : ФАДА, ЛТД, 2005. — 314 с. — Режим доступу : <http://helen-koppel.narod.ru/002.htm>
6. Худолей К. ООН нужны реформы [Электронный ресурс] / К. Худолей // Невское время. — 1999. — № 36 (1917). — Режим доступа : <http://www.pressa.spb.ru/newspapers/nevrem/indexes/nevrem-1917-index.html#ART10>.
7. Газин В. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 □ 2002 роки) [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / В. П. Газін, С. А. Копилов; Ред. А. О. Копилов. — К. : Либідь, 2004. — 622 с. — Режим доступу : www.ex.ua/17605495.
8. Бодрук О. Україна в регіональних і глобальних системах безпеки [Текст] / О. Бодрук // Спостерігач. — 1996. — №26. — С.4-5.
9. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України [Текст] / А. І. Шевцов // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1 (2). — С. 187-193.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? [Текст] / С. Хантингтон // Полис. — 1994. — № 1. — С. 33-48.
11. Санин Ф. П. Космос и технологи [Текст] : Учеб. пособ. / Ф. П. Санин, Е. А. Джур, А. Ф. Санин, В. В. Хуторный. — Д. : АРТ-ПРЕСС, 2005. — 456 с.

Грыгор О. *Опыт политического консенсуса XX века*

XX век вошел в историю как период наиболее жестокого политического столкновения народов и культур не только в отдельных государствах, но и на международной арене.

Гребнем, а таким образом и наиболее высоким напряжением, этого столкновения стали октябрьский переворот 1917 г. в бывшей царской России и Вторая мировая война 1941-1945 гг. Однако, несмотря на конфликтногенную политическую практику этой драматической эпохи и противостояния двух систем в период «холодной войны», философско-политологические поиски отличного от военного столкновения способа решения политических конфликтов не прекращались. Переосмысление политической действительности XX века привело к глубокому пониманию потребности в политическом консенсусе, который мог бы заменить политические противостояния и стать средством решения любых конфликтов.

Ключевые понятия: человек, политика, культура, политический опыт, политическая практика, конфликт, политический конфликт, политический консенсус.

Grygor O. *Experience of political consensus of the twentieth century*

The twentieth century went down in history as a period of the most violent political clashes of peoples and cultures, not only in individual states, but also in the international arena. Comb, and thus the highest voltage of the collision became the October Revolution of 1917 in the former Tsarist Russia and World War II, 1941-1945. However, despite the political practice conflictogenic this dramatic era and the confrontation between the two systems during the «Cold War», the philosophical and political science finding non-military clash ways of resolving political conflicts did not cease. Rethinking the political reality of the twentieth century led to a deeper understanding of the need for political consensus, which could replace the political opposition and become a means of resolving any conflicts.

Keywords: *people, politics, culture, political experience and political practice, conflict, political conflict, political consensus.*